

ВАРИАНТНОСТТА В НЕГАТИВНАТА ПАРАДИГМА НА ДУБИТАТИВА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Красимира Алексова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Резюме: В доклада се разглеждат случаи на вариантност в парадигмата на отрицателните дубитативни форми на следходните времена в съвременния български език. Установяват се причините за наличието на тези варианти на един и същи член – съществуването на варианти в парадигмата от негативни форми на следходните времена в конклузив и ренаратив, от които може да се изведе формообразуването на дубитатива. Вариантността в този конкретен случай се разглежда като неустановеност на формалната парадигма на трите косвени евиденциала. Това е доказателство за недоведен до край процес на граматикализация, тъй като е налична проблематичност на един синтагматичен параметър на граматикализацията, невключен от Кр. Леман в класификацията на парадигматичните и синтагматичните ѝ параметри (Lehmann 2002).

Ключови думи: *отрицателни форми, вариантност, конклузив, ренаратив, дубитатив, следходни времена*

1. Въведение

Научният интерес към евиденциалната глаголна категория в българския език е продиктуван предимно от липсата ѝ в сродните славянски езици и като цяло в индоевропейските езици (с някои изключения), от принадлежността на българския език към евиденциалния пояс Балкани – Източна Азия, а също така от разгърнатия четиричленен състав на категорията в българския език, взаимодействието ѝ с останалите глаголни категории, а не на последно място и от спецификата на употребите на отделните евиденциали в различни речеви актове и регистри. Не са малко и спорните въпроси – за отношението между българската евиденциална система и епистемичната модалност, за броя на евиденциалите, обхвата на парадигмата им и др. Един обаче от недостатъчно дискутираните въпроси са отрицателните форми на конклузива, ренаратива и дубитатива, които според направените предварителни проучвания показват наличие на варианти на един и същи член при следходните времена. Именно затова обект на проучване в настоящата работа е вариантността в парадигмата на отрицателните деятелни дубитативни форми на бъдеще време, съвпадащо с бъдеще в миналото, и на бъдеще предварително и съвпадащото формално с него бъдеще предварително в миналото, а също така на всички дубитативни следходни времена в страдателен залог, които имат една и съща форма. Вариантността при положителните дубитативни (а и конклузивни и ренаративни) следходни форми се изчерпва в актив и пасив с конкуренцията между *съм* и *бъда* (напр. *щял съм бил са съм/бъда писал, щял съм бил да съм/бъда наказан* и др.) и тук не е обект на изследване.

Основните задачи на работата включват не само описание на вариантите на отрицателните дубитативни форми на следходните времена и начални наблюдения върху тяхната дистрибуция, но и търсене на причините за наличието им.

Основание да се повдига въпросът за вариантността в парадигмата на отрицателните дубитативните форми за следходните времена е неговата значимост от гледна точка на граматикализацията. Наличието на варианти на един и същи член от дадена парадигма е показател за нестабилност, която може да е обусловена или от недовършен процес на установяване на формите в процеса на граматикализация, или от появата на иновации в съвременния етап, които да конкурират предходна стабилизирана се норма. В настоящата работа се обосновава виждането, че коментиранията вариантност дава основание да се допълнят синтагматичните параметри на граматикализацията, формулирани от Кр. Леман (Lehmann 2002), с още един.

2. Вариантността в парадигмата на отрицателните следходни форми на дубитатива в деятелен и страдателен залог

В изследвания, посветени на евиденциалната категория в българския език, независимо от приписвания граматически статус на отделните евиденциали³ (вж. напр. Куцаров / Kutsarov 2007, Ницолова / Nitsolova 2008), както и в собствени проучвания, се откриват три вида конкуриращи се следходни деятелни дубитативни форми за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч., два варианта за деятелно дубитативно 3 л., ед.ч. и мн.ч., а също и 2 варианта за дубитативните форми на следходните времена за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. на страдателния залог. Вариантите при пасивните форми са два, тъй като във всички направени проучвания не бяха открити форми, които се получават с частицата *не*. В Табл. 1 са представени вариантите на дубитативните форми за следходните времена в актив и пасив.

Таблица 1. Отрицателни дубитативни форми за следходните времена в деятелен и в страдателен залог

Времена	Дубитативни форми в актив	Дубитативни форми в пасив
Бъдеще време	Ед.ч. 1 л. нямало съм бил, -а, -о да чета нямало било да чета не съм бил, -а, -о щял, -а, -о да чета	Ед.ч. 1 л. нямало съм бил, -а, -о да съм/бъда мит, -а, -о нямало било да съм/бъда мит, -а, -о
Бъдеще време в миналото	2 л. нямало си бил, -а, -о да четеш нямало било да четеш не си бил, -а, -о щял, -а, -о да четеш 3 л. нямало било да чете не бил, -а, -о щял, -а, -о да чете	
	Мн.ч. 1 л. нямало сме били да четем нямало било да четем не сме били щели да четем 2 л. нямало сте били да четете нямало било да четете не сте били щели да четете 3 л. нямало било да четат не били щели да четат	2 л. нямало си бил, -а, -о да си/бъдеш мит, -а, -о нямало било да си/бъдеш мит, -а, -о 3 л. нямало било да е/бъде мит, -а, -о
Бъдеще предварително време	Ед.ч. 1 л. нямало съм бил, -а, -о да съм/бъда чел, -а, -о нямало било да съм/бъда чел, -а, -о не съм бил, -а, -о щял, -а, -о да съм/бъда чел, -а, -о	Мн.ч. 1 л. нямало сме били да сме/бъдем мити нямало било да сме/бъдем мити 2 л. нямало сте били да сте/бъдете мити нямало било да сте/бъдете мити 3 л. нямало било да са/бъдат мити
Бъдеще предварително време в миналото	2 л. нямало си бил, -а, -о да си/бъдеш чел, -а, -о нямало било да си/бъдеш чел, -а, -о не си бил, -а, -о щял, -а, -о да си/бъдеш чел, -а, -о 3 л. нямало било да е/бъде чел, -а, -о не бил, -а, -о щял, -а, -о са е/бъде чел, -а, -о	
	Мн.ч. 1 л. нямало сме били да сме/бъдем чели нямало било да сме/бъдем чели не сме били щели да сме/бъдем чели 2 л. нямало сте били да сте/бъдете чезли нямало било да сте/бъдете чели не сте били щели да сте/бъдете чели 3 л. нямало било да са/бъдат чели не били щели да са/бъдат чели	

³ Тук се има предвид фактът, че според Ив. Куцаров представяните в Таб. 1 форми са преизказни форми на умо-заклучително наклонение (Куцаров / Kutsarov 2007).

Общото между първите варианти за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. на следходните дубитативни деятелни и страдателни форми в Табл. 1 е компонентът, съдържащ преизказна форма на безличното *няма*, т.е. *нямало* + спрегаема форма на *съм* + преизказна форма на *съм*, т.е. *бил*, *-а*, *-о*, *-и* + граматическа частица *да*, напр. за 1 л., ед.ч. *нямало съм бил*, *-а*, *-о да чета*; *нямало съм бил*, *-а*, *-о да съм/бъда чел*, *-а*, *-о*; *нямало съм бил*, *-а*, *-о да съм/бъда мит*, *а*, *-о*⁴.

Следващите 3 примера⁵ илюстрират наличието на тези варианти.

1. *Успях да задържа мотора и не паднах, нито пък прегазих глупака. Свалям аз каската и като го почвам... Оня не разбра къде се намира. **Нямало съм бил да спра** и затова скочил пред мен.* (<http://www.motoforum.bg/index.php?topic=20974.0;wap2>)
2. *Виждаме, че е и много смел *america1332002*, **нямало сме били да го уплашим**. Ами дай си името и адреса, бе смелчаго, пък ще видим.* (<http://old.segabg.com/tb.php?tid=74535>)
3. *... **нямало съм бил да бъда... вкарван в затвора**, т.е. присъдата ми, като първа в живота ми, щяла да бъде „условна“.* (А. Грънчаров, https://issuu.com/24756/docs/veritas_odium_parit)

Общото между вторите варианти за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. на следходните отрицателни дубитативни деятелни и страдателни форми в Табл. 1 е компонентът, включващ безлична преизказна форма на *няма*, т.е. *нямало* + безлична преизказна форма на *съм*, т.е. *било* + граматическа частица *да*, напр. за 1 л., ед.ч. *нямало било да чета*, *нямало било да съм/бъда чел*, *-а*, *-о*, *нямало било да съм/бъда мит*, *-а*, *-о*. Може да се каже, че в тези форми се съдържа безличният формант *нямало било*.

Вторите варианти се различават от първите по липсата на спрегаема форма на *съм* и по безличността на преизказната форма на *съм*, т.е. има *било* вм. *бил*, *-а*, *-о*, *-и*, срв. (1), (2), (3) с (4), (5).

4. *Защо обаче днес, докато човечеството се бори със спомена за „Фукушима“, у нас почти като рекламни блокове по телевизора ваят странните новини за нов инвеститор, който ще строи, а пък ние **нямало било да плащаме**, пък изцяло участие щял да бъде проектът?* (<http://prnew.info/tag/mariq-stoqnova/>)
5. *И това лееекинко се перефразира, да изглежда така, сякаш проекта Турски поток се е провалил - нещо като Кримския мост - **дето нямало било да бъде построен**, и по който автомобилите тръгват 7 месеца предсрочно - още през Май - таман за сезона* (https://www.dnevnik.bg/biznes/2018/03/19/3149259_gazprom_se_otkazva_zasega_ot_turski_potok_kato/#comments-wrapper)

Третите варианти на отрицателните дубитативни форми в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. в деятелен залог са образувани с отрицателната частица *не* (добавена към положителната дубитативна форма), а не с безличната форма *нямало*, напр. *не съм бил*, *-а*, *-о щял*, *-а*, *-о да чета*; *не съм бил*, *-а*, *-о щял*, *-а*, *-о да съм/бъда чел*, *-а*, *-о*; *не съм бил*, *-а*, *-о щял*, *-а*, *-о да съм/бъда мит*, *-а*, *-о*. Подобни варианти, напр. *не съм бил щял да пиша*, *не си бил щял да пишеш* и т.н., се класифицират от Ив. Куцаров като преизказни умозаключителни (Куцаров 2007: 396), без обаче за тях да бъдат представени конкретни употреби. В интернет бяха открити дубитативни форми с отрицателна частица *не* само за бъдеще време, като повечето са за 3 л., ед.ч., а единични са в другите лица като напр. в (6). Третите варианти са редки поради възможността *щял* да е част от спрегнатата форма на глагола *ща* и да носи неговата семантика.

6. *КАТО НЕ ЧЕТЕШ, ПА ДА ЗНАЕШ, ЧЕ ШЪ ВЗЕМА ДА РЕВНА И ДА ГИ ПРОТОЧА ДВА РЕДА СЪЛЗИ И ТРИ РЕДА СОПОЛИ, ЩОТО ТИ [...] **НЕ СИ БИЛ ЩЯЛ ДА МЕ ЧЕТЕШ**.* (https://pan.bg/view_article-49-422810-rusiya-goni-britanski-diplomati.html)

⁴ Тези форми за дубитативно бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото са формообразователно коректни и налични в теоретични изследвания (вж. напр. у Ницолова / Nitsolova 2008: 375), но незасвидетелствани засега в електронни корпуси и интернет.

⁵ Примерите са от интернет със запазени правопис и пунктуация на оригинала. Поради относителната рядкост на отрицателните форми за следходните времена в съпоставка с положителните форми примерите са предимно от интернет, а не от съществуващите корпуси.

Несъмнено вариантите на дубитативните отрицателни форми за следходните времена, съдържащи компонента *нямало било*, се отличават от първите (със спрегнат спомагателен глагол *съм*) и третите варианти (с отрицателна частица *не*) на деятелните дубитативни форми за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. с по-ниска степен на композираност, което е вид кондензация на формата. Може да се каже, че в този случай формите за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. следват модела на формообразуване на 3 л., ед.ч. и мн.ч., включващ именно безличния формант *нямало било*. Същото заключение може да се направи при съпоставката между първия и втория вариант на отрицателните дубитативни форми за страдателен залог в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч.

Отрицателните деятелни дубитативни форми на следходните времена за 3 л., ед.ч. и мн.ч. имат по два варианта (вж. Табл. 1). Първият вариант съдържа безличната форма *нямало* и безличната форма *било* (т.е. форманта *нямало било*) + граматическа частица *да*, напр. *нямало било да четете*, *нямало било да е/бъде чел*, *-а*, *-о*. Вторият вариант се образува чрез добавяне на частицата *не* към положителните форми, напр. *не бил*, *-а*, *-о щял*, *-а*, *-о да четете*; *не бил*, *-а*, *-о щял*, *-а*, *-о са е/бъде чел*, *-а*, *-о*. За разлика от първия вариант (вж. (7) и (8) вторият е значително по-рядък (вж. напр. (9).

7. *С пълнозърнесто брашно нямало било да бухне и да стане на конци.* :) :) :) (<https://www.instagram.com/p/BS59qSMjK-p/?hl=bg>)
8. *Поръчките за подслушване нямало било да ги искат от МВР, а от прокуратурата. Честя нали се командва пак от МВР и Цветанов.* <https://glasove.com/categories/komentari/news/asya-petrova--paravanut-na-tsvetanov>
9. *Пет години БСП не желае този разговор – щяла била да се разцепи, щяла била да се обърка, електоратът не щял бил да разбере ... Море, всичко разбира електоратът, ама на някой му отърва да не разбира и да не разбере какво става зад перденцето.* (http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/1995/09/18/1062843_ideite_sa_bezsmurni_interesite_-_vechni/)

Прегледът на вариантността при дубитативните отрицателни деятелни и страдателни форми показва, че съществува тенденция за редуциране на формата, т.е. намаляване на степента на композираност. С най-ниска степен на композираност са формите, съдържащи форманта *нямало било*, като те относително най-често се откриват. Уточнението „относително най-често“ се прави, тъй като изследваните отрицателни форми на следходните времена са редки и почти не се срещат в електронни корпуси, но са засвидетелствани в интернет. Това важи най-вече за формите на бъдеще време и бъдеще време в миналото, тъй като за съвпадащите бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото не бяха открити в интернет примери. Ив. Куцаров посочва обаче употреби както на форми с *няма*, така и с частицата *не*, напр. „*Не съм бил щял да съм пропуснал възможността си и след пенсионирането на Пишманов* (в. „Отечествен фронт“), „*Нямало било да е завършил гимназия дори до днес*“ (Д. Попов), „*Нямало било да съм казал добра дума за хубавата книга*“ (Ал. Балабанов)“ (Куцаров / Kutsarov 2007: 397).

3. Причините за вариантността в парадигмата на отрицателните следходни форми на дубитатива в деятелен и страдателен залог

Търсенето на причините за вариантността в дубитативната негативна парадигма за следходните времена в българския език отвежда към процеса на формообразуването им. Хипотезата е, че ако при отрицателните следходни конклузивни и ренаративни форми съществува вариантност, то при образуващите се от тях дубитативни форми също ще е налична вариантност. Тук първо се разглеждат мненията за механизма на формообразуване на дубитативните форми, а след това се проверява хипотезата за съществуването на вариантност при следходните конклузивни и ренаративни форми в актив и пасив.

Съществуват две мнения за механизма на образуване на дубитативните форми: а) от конклузивните чрез преизказване на спомагателния глагол *съм* и изпускане на *е* и *са* в 3 л. ед.ч. и мн.ч. (*четял съм* : *четял съм бил*, *четял си* : *четял си бил*, *четял е* : *четял бил*) (срв. Герджиков / Gerdzhiikov 1984: 40 – 42), б) чрез прибавяне към преизказните форми на още едно минало свършено деятелно причастие на спомагателния глагол *съм* (*бил*, *-а*, *-о*, *-и*) с изключение на случаите, в които то е на-

лично – при преизказния перфект и преизказния плюсквамперфект (срв. Ницолова / Nitsolova 2008: 370). Ако се приеме първото мнение, това би означавало, че именно преизказването на спомагателния глагол *съм* (*бил, -а, -о, -и*) е носител в семантичен план на преизказността, която се добавя като семантичен признак към изходните конклузивни форми, носещи субективната епистемична оценка за изказването. Второто мнение не може да изясни семантичния компонент при формообразуването, тъй като излиза, че към ренаративните форми, носещи признака *преизказност*, се добавя още една преизказна форма на *съм* (т.е. *бил*), която трябва да се окаже носител не на преизказна информация, а на субективна епистемична оценка, а това не отговаря на реалността.

Както се вижда от Табл. 2, отрицателните следходни конклузивни и преизказни форми в деятелен и страдателен залог се отличават с вариантност според съществуващи вече изследвания (на Табл. 2 – Куцаров / Kutsarov 2007 и Ницолова / Nitsolova 2008, но още и Куцаров / Kutsarov 1985). Именно тя е причината за наличието на конкуриращи се варианти в дубитатива.

Таблица 2. Отрицателни деятелни и страдателни конклузивни и ренаративни форми (примери за ед.ч.)

Отрицателни форми	Ив. Куцаров (2007: 388 – 405)	Р. Ницолова (2008: 359 – 369)	Застъпваната тук позиция
Конклузивно бъдеще време и бъдеще време в миналото в деятелен залог	нямало съм да пиша нямало си да пишеш нямало е да пише не съм щял да пиша не си щял да пишеш не е щял да пише	нямало съм да нося нямало си са носиш нямало е да носи не съм щял да нося не си щял да носиш не е щял да носи	нямало е да чета нямало е да четеш нямало е да чете нямало съм да чета нямало си да четеш нямало е да чете не съм щял да чета не си щял да четеш не е щял да чете
Конклузивно бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото в деятелен залог	нямало съм да съм (бъда) писал нямало си да си (бъдеш) писал нямало е да е (бъде) писал не съм щял да съм (бъда) писал не си щял да си (бъдеш) писал не е щял да е (бъде) писал	нямало съм да съм носил нямало си да си носил нямало е да е носил	нямало е да съм/бъда чел нямало е да си чел нямало е да е/бъде чел нямало съм да съм/бъда чел нямало си да си/бъдеш чел нямало е да е/бъде чел не съм щял да съм/бъда чел не си щял да си/ бъдеш чел не е щял да е/бъде чел
Преизказно бъдеще и бъдеще време в миналото в деятелен залог	нямало да пиша нямало да пишеш нямало да пише не съм щял да пиша не си щял да пишеш не щял да пише	нямало (съм) да нося нямало (си) да носиш нямало да носи не съм щял да нося не си щял са носиш не щял да носи	нямало да чета нямало да четеш нямало да чете нямало съм да чета нямало си да четеш нямало да чете не съм щял да чета не си щял да четеш не щял да чете
Преизказно бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото в деятелен залог	нямало да съм (бъда) писал нямало да си (бъдеш) писал нямало да е (бъде) писал не съм щял да съм (бъда) писал не си щял да си (бъдеш) писал не щял да е (бъде) писал	нямало (съм) да съм носил нямало (си) да си носил нямало да си носил	нямало да съм/бъда чел нямало да си/бъдеш чел нямало да е/бъде чел нямало съм да съм/бъда чел нямало си да си/бъдеш чел нямало да е/бъде чел, не съм щял да съм/бъда чел не си щял да си/бъдеш чел не щял да е/бъде чел

Всички конклузивни бъдещи времена в страдателен залог	нямало съм да съм (бъда) писан нямало си да си (бъдеш) писан нямало е да е (бъде) писан не съм щял да съм (бъда) писан не си щял да си (бъдеш) писан не е щял да е (бъде) писан	няма данни	нямало е да съм/бъда мит нямало е да си/бъдеш мит нямало е да е/бъде мит нямало съм да съм/бъда мит нямало си да си/бъдеш мит нямало е да е/бъде мит не съм щял да съм/бъда мит не си щял да си/бъдеш мит не е щял да е/бъде мит
Всички преизказни бъдещи времена в страдателен залог	нямало съм да съм (бъда) писан нямало си да си (бъдеш) писан нямало е да е (бъде) писан не съм щял да съм (бъда) писан не си щял да си (бъдеш) писан не щял да е (бъде) писан	няма данни	нямало да съм/бъда мит нямало да си/бъдеш мит нямало да е/бъде мит нямало съм да съм/бъда мит нямало си да си/бъдеш мит нямало да е/бъде мит не съм щял да съм/бъда мит не си щял да си/бъдеш мит ще щял да е/бъде мит

Според мненията на Р. Ницолова и Ив. Куцаров конклузивните и преизказните форми при вариантите с *няма* и с частицата *не* съвпадат в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. Разликата между двамата автори е предимно в това, че Р. Ницолова не посочва наличието на варианти при отрицателните форми за бъдеще предварително време в миналото и при съвпадащите се преизказни бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото. В настоящата работа се застъпва малко по-различно виждане, според което на съвременния етап отрицателните форми за конклузива и ренаратива за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. не съвпадат изцяло. Това личи на Табл. 2 в колоната „Застъпваната тук позиция“.

Според Ив. Куцаров (Куцаров/ Kutsarov 2007) и Р. Ницолова (Ницолова / Nitsolova 2008) единият вариант на конклузивните форми за следходните времена съдържа след неизменяемата форма *нямало* спрегнат глагол *съм* във всички лица, напр. *нямало съм да нося, нямало съм да съм/бъда носил, нямало съм да съм/бъда носен*. Вторият вариант е образуван с отрицателната частица *не* (при отчитане на уточненията за мнението на Р. Ницолова по-горе), напр. *не съм щял да чета, не съм щял да съм/бъда чел, не съм щял да съм/бъда носен*. В собствената база данни, върху която се опира настоящото изследване, се застъпва виждането, че съществува още един (трети) вариант, който съдържа безличния формант *нямало е* във всички лица, като този модел следва формообразуването на 3 л., ед.ч., напр. *нямало е да чета, нямало е да е/бъде чел, нямало е да съм/бъда четен* (вж. Табл. 2).

Употребата на изброените три варианта на конклузивните отрицателни форми на следходните времена: със спрегнат спомагателен глагол *съм* след *нямало*, с отрицателна частица *не* и с безличния формант *нямало е*, може да се види в (10), (11) и (12).

10. *Да, благодарение на Сталин имаме тези граници. Щото, ако не е бил той и това сме нямало да имаме.* (<https://dnes.dir.bg/comments/grandiozen-parad-na-cherвениya-ploshtad-zadenya-na-pobedata?page=2>)

11. *И аз да съм бил, по-добре не съм щял да го наредя* (Хр. Вакарелски) (Куцаров 2007: 388)

12. *Докато сте спорили с Илейн в „Дейвидс Дели“? След като е станало ясно, че нещата не вървят на добре? Нямало е да можете да я убедите да си затвори очите, нали?* (БНК⁶)

В страдателен залог също се употребява третият модел (с безличния формант *нямало е*) на образуване на конклузивните отрицателни форми на следходни времена във всички лица, вж. (13).

⁶ БНК – Български национален корпус (<http://dcl.bas.bg/bulnc/>).

13. Съжалението за Някога и Тогава е лош съветник. Не обръщам поглед назад, не си спомням недоизказани неща. Щом не са били изречени на глас – значи така е трябвало. Или е **нямало да бъде разбрана**. (<https://www.bg-mamma.com/?topic=272435>)

Конкуриращите се три вида конклузивни форми имат различна степен на композираност. Най-кондензирани, а и с най-ясно изразена тенденция за униформеност са формите с безличния формант *нямало е* за всички лица.

Преизказните форми според застъпването тук мнение също се отличават с три варианта за отрицателните следходни времена в деятелен и страдателен залог (вж. Табл. 2): със запазен спрегнат спомагателен глагол *съм* след *нямало* в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч., с изпускане на спомагателния глагол *съм* в тези лица и с отрицателната частица *не*. Застъпването тук виждане е близо до това на Р. Ницолава, както личи от Табл. 2. Наличието на тези варианти е представено в (14) (15) и (16).

14. „Мен пък искаха да ме уволнят, защото вече **съм нямало да имам** принос към клуба”, допълни *треньорът на Найденов – Аспарух Георгиев*. (<https://viasport.bg/new/Благой-Найден-ов-остава-в-аматьорския-бокс.html>)
15. *Либералните пропандатори не спираха да ни обясняват какъв рай щял да настане, ако приемем еврото. **Нямало да имаме** никакви проблеми с банковата си система, а и чужденците щели да ни гледат несравнимо по-уважително, отколкото сега*. (<http://www.bgnow.eu/news.php?cat=2&cp=1&newsid=145016>)
16. *Те даже ми заявиха, че щом ми съобщят да тръгвам, **не щял съм да имам** физическата възможност даже да се сбогувам с мнозина от тях*. (БНК)

Проучването на 3-те отрицателни варианта и на конклузивните, и на ренаративните форми за деятелен и страдателен залог на следходните времена показва, че може да се формулира хипотеза за наличието на тенденция за оразличаване на разглежданите форми на двата евиденциала в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. – конклузивните да се образуват най-често с безличния формант *нямало е* за всички лица (напр. *нямало е да чета/четеш/чете/четем/четете/четат*), а преизказните – или с форми, съдържащи след *нямало* спрегнатата форма на *съм* (напр. *нямало съм да чета, нямало си да четеш, нямало да чете* и т.н.), или с форми, в които *съм* се изпуска (напр. *нямало да чета, нямало да четеш, нямало да чете* и т.н.). Подобна тенденция в посочените лица не съществува при положителните глаголни форми, които напълно съвпадат в двата евиденциала. Най-редки, но не и изцяло отпаднали са отрицателните следходни форми, образувани с частицата *не*.

Представените доказателства за наличие на вариантност при отрицателните конклузивни следходни форми дава основание да се приеме като достоверна изказаната хипотеза, че съществуването на три варианта на отрицателните конклузивни следходни форми (а и на ренаративните отрицателни следходни форми) води до наличието на варианти при дубитативните негативни следходни форми, образувани се от конклузивните. При дубитативните форми тук бяха представени два варианта в страдателен залог в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч., защото в собствената база данни, в електронни корпуси и в интернет не бяха открити дубитативни отрицателни следходни форми, образувани с частицата *не*.

4. Обобщения

В настоящата работа се аргументира виждането, че дубитативните отрицателни форми за следходните времена в деятелен залог, 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. се отличават с наличието на три варианта за член на парадигмата, за 3 л., ед.ч. и мн.ч. – с два варианта, както и с два варианта за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. в страдателен залог. Първият и вторият вид форми на трите евиденциала се отличават по това, че във втория е пропуснат спрягащият се глагол *съм*, напр. *нямало било да чета, нямало било да съм/бъда чел, нямало било да съм/бъда мит*, в съпоставка с *нямало съм било да чета, нямало съм бил да съм/бъда чел, нямало съм бил да съм/бъда мит*. Третият тип форми в деятелен залог се образуват с добавяне на частицата *не* към положителните форми, напр. *не съм щял бил да чета, не съм щял бил да съм/бъда чел*. В страдателен залог вариантите са два за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч., тъй като не бяха открити варианти, образувани с отрицателната частица *не*.

Несъмнено наличието на дубитативни варианти с пропуснат в първите две лица спомагателен глагол *съм*, т.е. с наличен безличен формант *нямало било*, представлява случай на кондензация на формата в процеса на граматикализиране на евиденциалната категория, макар че този процес не може да се смята за абсолютно приключил при съществуването на варианти на един и същи член на парадигмата.

Наличието на вариантност в дубитативната следходна отрицателна парадигма е резултат от съществуването на варианти в парадигмата на отрицателните следходни конклузивни (а и ренаративни) форми, от които се образуват според застъпването тук мнение дубитативните форми. Описаната вариантност при конклузива и ренаратива също подкрепя наблюдението за недовършена докрай граматикализация. В същото време и при отрицателните конклузивни и ренаративни следходни форми се наблюдава тенденция за кондензация на формите, а и за създаване на по-висока степен на униформеност в този сектор от конклузивната и ренаративната парадигма. Освен това може да се издигне и хипотезата за наличието на тенденция за оразличаване на конклузивните и ренаративните отрицателни следходни форми, напр. *нямало е да чета*, *нямало е да съм/бъда чел*, *нямало е да съм/бъда мит* (конклузивни) : *нямало (съм) да чета*, *нямало (съм) да съм/бъда чел*, *нямало (съм) да съм/бъда мит* (ренаративни).

Вариантността в парадигмата на конклузивните, ренаративните и дубитативните отрицателни следходни форми в деятелен и страдателен залог дава основание да се допълнят синтагматичните параметри на граматикализацията, описани от Кр. Леман (Lehmann 2002), с още един, отчитащ именно вариантността на формата на членове от парадигмата на една граматикализираща се категория. Изведената тук тенденция за кондензация в парадигмата на конклузивните, ренаративните и дубитативните отрицателни следходни конструкции се вписва в първия синтагматичен параметър на граматикализацията на Кр. Леман, свързан със **структурния обхват** (или синтагматично „тегло“), който намалява с напредването на процеса на граматикализация. Вторият синтагматичен параметър, наречен **свързаност** (bondedness) или още **синтагматична кохезия**, варира в зависимост от синтагматичната свързаност на знака с други знаци от юкстапозиция до сливане и има като последна стъпка загубата на морфемна идентичност (Lehmann 2002: 131–138). Този параметър не показва връзка с разглежданите композирани форми, за разлика от третия параметър, свързан с **позиционната изменчивост** на елементите и тяхната фиксираност в конструкцията, намаляваща с напредването на граматикализацията (Lehmann 2002: 140–142). Позиционната изменчивост на разглежданите тук конклузивни, ренаративни и дубитативни форми не се коментира тук поради ограничения на обема. Макар и интересни и важни, въпросите за словореда на микроелементите в композираните следходни отрицателни конклузивни, ренаративни и дубитативни форми, за наличието на групиране на микроелементите вътре в тези композирани форми, за възможността те да бъдат проницаеми, т.е. да бъдат „разкъсвани“ от прономинални клитики и от пълнозначни думи (т.е. различните аспекти на позиционната изменчивост) остават като обект на друга самостоятелна публикация.

Както се вижда, синтагматичните параметри на граматикализацията на Кр. Леман не включват наличие на варианти на един и същи член на парадигмата. А именно това се наблюдава при българските отрицателни следходни конклузивни, ренаративни и дубитативни форми в деятелен и страдателен залог. Описаните случаи на вариантност дават основание да бъде предложен още един синтагматичен параметър на граматикализацията, който може да бъде наречен **формална алтернативност**. Тя намалява и изчезва при напредване на процеса на граматикализация, което явно не е достигнато състояние в българския език.

Благодарности

Настоящата работа е част от изпълнението на научната програма на проекта „Балканските езици като еманация на етно-културната общност на Балканите (типология на глагола)“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към МОН, договор № ДН 20/9/11.12.2017 г. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

Цитирана литература / References

- Герджиков 1984: Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство. (Gerdzhikov 1984: Gerdzhikov, G. *Preizkazvaneto na glagolното deystvie v balgarskia ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Куцаров 1985: Куцаров, Ив. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“. (Kutsarov 1985: Kutsarov, Iv. *Ocherk po funkcionalno-semantichna gramatika na balgarskia ezik*. Plovdiv: Plovdivski universitet „Paisiy Hilendarski“.)
- Куцаров 2007: Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. (Kutsarov 2007: Kutsarov, Iv. *Teoretichna gramatika na balgarskia ezik. Morfologia*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“.)
- Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.)
- Lehmann 2002: Lehmann, Ch. *Thought on Grammaticalization*. Second, revised edition. Erfurt: Seminar für Sprachwissenschaft der Universität.

VARIABILITY IN THE PARADIGM OF THE NEGATIVE DUBITATIVE FORMS IN MODERN BULGARIAN

Krasimira Aleksova

Sofia University St. Kliment Ohridski

krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Abstract: The research paper examines cases of variability in the paradigm of the negative dubitative forms of the posterior tenses in modern Bulgarian. The analysis outlines a few reasons explaining the occurrence of variations in the paradigm of the same member: the existence of variants in the paradigm of the negative conclusive and renarrative forms of the posterior tenses, from which the formation of the dubitative can be derived. In that particular case, the variability itself is seen as a display of the non-established formal paradigm of the three indirect evidentials. This evidences that the process of grammaticalization has not come to an end: there is a problem regarding one syntagmatic parameter that has not been incorporated in Lehmann's classification of the paradigmatic and syntagmatic parameters of the process of grammaticalization (Lehmann 2002).

Keywords: *negative forms, variability, the conclusive, the dubitative, the renarrative, posterior tenses*

Krasimira Aleksova
Sofia University St. Kliment Ohridski
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
Sofia 1504
Bulgaria